

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Ο

Τὸ Γένος καὶ οἱ Ἀυτοκράτορες

1

Ὄταν κατέβηκα ἀπὸ τὸν Ὀμπλὸ στὴν Πάτρα, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ σωτήριου ἔτους 1416, εἶχα γίνει ἄλλος ἄνθρωπος. Ἡ ψυχὴ μου, τὸ σῶμα μου, τὸ πνεῦμα μου, τὸ αἷμα μου εἶχαν περάσει ἀπὸ μεγάλες δοκιμασίες. Δὲν τις εἶχα, βέβαια, νικήσει τις δοκιμασίες αὐτές. Ὡστόσο, τις εἶχα γνωρίσει, εἶχαν κάνει τὴν ψυχὴ μου πεδίο μάχης ὅπου εἶχα ἀντίπαλο τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό μου. Ὅσο ἦμουν παιδί, ἦμουν ἀκέραιος. Τώρα, δὲν ἦμουν πιά παιδί, ἀλλὰ ταυτόχρονα εἶχα πάψει νᾶμαι ἀκέραιος. Τώρα ἦμουν κομματιασμένος. Κάθε κομμάτι τοῦ ἑαυτοῦ μου τῶξερα, τ' ὀνόμαζα, καὶ τὸ ξεχώριζα ἀπὸ τ' ἄλλα. Ἔτσι ξεχώριζα τὸ κορμί μου καὶ τις αἰσθήσεις τοῦ κορμιοῦ μου ἀπὸ τὴν ψυχὴ μου καὶ τὰ μυστικὰ ὄργανα ἐπαφῆς τῆς μετὰ τὸν ἀόρατο κόσμο. Ξεχώριζα καὶ τὰ δυὸ αὐτὰ — ψυχὴ καὶ κορμί — ἀπὸ τὸ μυαλό μου ποὺ ζητοῦσε ἐξηγήσεις γιὰ τὸ καθετὶ καὶ ποὺ εἶχε περιέργειες, ἱστορικὲς ἢ ἄλλες. Ξεχώριζα, μάλιστα, πολὺ περισσότερα πράγματα μέσα μου ἢ κ' ἐπάνω στὸ κορμί μου. Μ' ἄλλα λόγια, εἶχα γίνει ἄντρας.

Οἱ γονεῖς δὲν τὸ καταλαβαίνουν ποτὲ ὅτι τὸ παιδί τους, τὸ ἀγόρι τους, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ στιγμὴ ποὺ μπαίνει στὴν ἡβη, γίνεται ἄντρας. Ἄντρας ποὺ στὴν ἐφηβικὴ ἡλικία εἶναι, ἔστω, ἀτελέστερος (ποιὸς ξέρει, μπορεῖ καὶ τελειότερος) ἀπὸ τὸν ἄντρα ποὺ διαδέχεται τὸν ἐφηβο. Πάντως δὲν εἶναι πιά παιδί· εἶναι ἤδη ἄντρας ὁ ἐφηβος. Ὁ δάσκαλός μου τῶξερε· γι' αὐτὸ καὶ με βόηθησε. Οἱ γονεῖς μου δὲν τῶξεραν, καὶ γι' αὐτὸ — μ' ὅλη τὴ συγκινητικὴ ἀγάπη ποὺ ἔδειχναν γιὰ μένα — δὲ μπόρεσαν νὰ με βοηθήσουν. Ἐνας νέος δεκατεσ-

σάρων χρονῶν, δηλαδή όσο ἤμουν ἐγὼ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1416, εἶν' ἔτοιμος γιὰ ὅλα. Εἶναι πολὺ πιὸ ἔτοιμος γιὰ τὸ θάνατο ἀπ' ὅ,τι εἶναι ὁ ὠριμος ἄντρας μὲ τὴν πλούσια πείρα. Εἶν' ἔτοιμος νὰ δώσει τὰ πάντα — κι' αὐτὴ ἡ διάθεση διαρκεῖ σ' ἄλλους ὡς τὰ δεκαοχτῶ καὶ σ' ἄλλους ὡς τὰ εἴκοσι καὶ εἰκοσιπέντε χρόνια τους — χωρὶς κανένα ἀντάλλαγμα. Ὅσο μεγαλώνει ὁ ἄντρας, θέλει νὰ παίρνει ὅσο μπορεῖ περισσότερα καὶ νὰ δίνει ὅσο μπορεῖ λιγώτερα. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν οἱ ἐλάχιστοι ἐκεῖνοι ποὺ μένουν ἔφηβοι σ' ὀλόκληρη τὴ ζωὴ τους. Καὶ νομίζω — τὸ λέω τώρα ποὺ κάνω τὸν ἀπολογισμό τῆς ζωῆς μου, ἀλλὰ καὶ πάλι τὸ λέω μὲ κάποιο δισταγμὸ — νομίζω ὅτι ἐγὼ εἴμαι ἔφηβος.

2

Ξαναδιάβασα, ὅταν γύρισα σπίτι μου, τὸ ἐρωτικὸ διήγημα «Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόη». Τώρα τὸ διάβασα σὰν κάτι ξένο πρὸς τὴν ψυχὴ μου ποὺ μπορούσα πιά καὶ νὰ τὸ κρίνω. Καὶ πάλι μοῦ ἄρεσε, ἀλλὰ δὲν ἐνίωσα συγκίνηση. Πρέπει νὰ πῶ ὅτι, κι' ὅταν ὕστερ' ἀπὸ κάμποσα χρόνια τὸ διάβασα καὶ πάλι, δὲν ἔπαψε νὰ μ' ἀρέσει κάπως. Μολονότι εἶχα γνωρίσει πιά καὶ τὸ κάπως παλαιότερο ἔμμετρο διήγημα «Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα», ὅπου τὸ κάστρο ἐμφανίζεται ὡς «ἐρωτόκαστρον» χωρὶς κανένα Δράκο, ἐγὼ προτιμοῦσα ἐκεῖνο ποὺ στὸ πρῶτο δυνατὸ ξύπνημα τῆς ἡβης μὲ εἶχε συγκινήσει. Πάντως, βεβαιώθηκα ἀρκετὰ γρήγορα στὴ ζωὴ μου ὅτι οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο δὲν εἶναι ἀληθινὴ ποίηση. Ἐξακολουθῶ, ἀντίθετα, νὰ πιστεύω — πιστὸς στὶς πρῶτες βαθειὲς ἐντυπώσεις ποὺ δημιουργήθηκαν μέσα μου στὸν Ὀμπλό, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1416 — ὅτι οἱ ὕμνοι τοῦ Συμεῶν, τοῦ νέου Θεολόγου, εἶναι ποίηση, καὶ μάλιστα ἀπλή καὶ μεγάλη. Ὅταν γνώρισα τοῦ γλυκύτατου Φραγκίσκου τοῦ Ἀσσίζης τὰ ποιητικὰ δημιουργήματα, μεγάλα κι' αὐτὰ στὴν ἀπλότητά τους, μ' ἄρεσε ποὺ σκεπτόμουνα ὅτι στὴν ἴδια σφαῖρα καὶ στὴν ἴδια γραμμὴ εἶχε προηγηθεῖ ὁ Συμεῶν, ἓνας μεγάλος ποὺ ἔγραψε στὴ γλῶσσα μου καὶ ποὺ ἀνήκει στὸ Γένος ποὺ μιλάει τὴ γλῶσσα μου.

3

Ποιό εἶναι, ὅμως, τὸ Γένος αὐτό; Ὅταν ἀκριβῶς ἤμουν δεκαπέντε ἐτῶν, μὲ ἀπασχόλησε πολὺ τὸ πρόβλημα τοῦτο. Κ' ἐδῶ μὲ βόηθησε πάλι ὁ δάσκαλός μου.

Μερικὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα ἔδωσαν τὴν ἀμεση ἀφορμὴ γιὰ νὰ δυναμώσει ἡ περιέργεια ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ μὲ κατέχει σχετικὰ μὲ τὸν τόπο μου, τὸ Γένος μου, τὴν πολιτικὴ κατάσταση στὴν πόλη μου, τὴν Πάτρα, καὶ σ' ὀλόκληρη τὴ χώρα. Γιὰ ποιά, ὅμως, χῶρα ἐνδιαφερόμουν; Δὲν ἤξερα καλὰ-καλὰ γιὰ ποιά. Δὲν ἤξερα καλὰ-καλὰ

ἂν τὰ ὄρια τῆς χώρας μου εἴν' ἔξω ἀπὸ τὴν Πάτρα ἢ πέρα μακριά, σὲ κάποιες ἄκρες. Εἶχα ἀκούσει καὶ διαβάσει κάμποσα γιὰ τὶς «ἄκρες» καὶ τοὺς «ἀκρίτες», ἀλλὰ ἤξερα ὅτι ὄλ' αὐτὰ ποὺ εἶχα διαβάσει καὶ ἀκούσει ἦταν παλαιὰ καὶ δὲν εἶχαν καμμιά σχέση μὲ τὸ παρόν. Οἱ «ἄκρες», οἱ μακρυνές καὶ ἐπικίνδυνες, ὅπου οἱ ἄνθρωποι πρέπει νᾶναι ἀδιάκοπα ἀγρυπνοὶ, προϋποθέτουν μιὰ χώρα μὲ μεγάλη ἔκταση, μιὰ χώρα ποὺ τὶς ἀπόμερες κλεισοῦρες τῆς τὶς ἔχει ἐμπιστευθεῖ ὁ βασιλεὺς σὲ ἥρωες, σὲ «βιγλάτορας... ῥωμαλέους καὶ ἐπιτηδείους, καὶ τὰς ὁδοὺς εἰς ἄκρον ἐπισταμένους» (ὅπως διάβασα στὸ βιβλίο «Περὶ παραδρομῆς πολέμου» ποὺ ὁ δάσκαλός μου ἔλεγε πὼς τὸ γράψε ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Φωκᾶς). Ποιά, ὅμως, ἦταν ἡ ἀπέραντη αὐτῆς χώρα; Ἀπὸ τὰ παιδικὰ μου χρόνια εἶχα ἀκούσει ὅτι λίγα μίλια ἔξω ἀπὸ τὴν Πάτρα, στὴ Χαλανδρίτσα, ἡ χώρα ἀνήκει σ' ἄλλον ἡγεμόνα, καὶ ὄχι στὸν ἀρχιεπίσκοπο ποὺ εἶναι ὁ ἀφέντης τῆς Πάτρας. Καὶ ἤξερα, ἐπίσης, ὅτι στὰ ὠραῖα καὶ φοβερὰ βουνὰ ποὺ στέλνουν τὰ σύγνεφα καὶ τὸ βοριὰ στὴν Πάτρα, δηλαδὴ στὰ βουνὰ ποὺ βρίσκονται ἀπέναντί μου, πέρ' ἀπὸ τὸν κόλπο τῆς Ναυπάκτου, δεσπόζουν οἱ Τοῦρκοι, καὶ ὅτι στοὺς Τούρκους πληρώνουν οἱ Πατρινοὶ — εἴτε μὲ τὴν παρεμβολὴ τοῦ Λατίνου ἀρχιεπισκόπου, εἴτε μὲ τὴν παρεμβολὴ τῶν Βενετῶν (τῶν Βενετῶν, ὅπως τοὺς λένε πολλοί), ὅσον καιρὸ εἶχαν νοικιάσει αὐτοὶ τὴν Πάτρα — χαράτζι σεβαστό, βαρεῖα σακκιά γεμάτα φλουριά. Ποῦ βρίσκεται, λοιπόν, ἡ χώρα μου; Ποιές εἶναι οἱ ἄκρες τῆς; Καὶ προπάντων, ποιό εἶναι τὸ Γένος μου; Τὸ τελευταῖο αὐτὸ ἐρώτημα βασάνιζε πολὺ τὴ σκέψη μου, ὅταν ἔγινα δεκαπέντε ἐτῶν.

Πρὶν ἀνεβῶ στὸν Ὀμπλό, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1416, εἶχα ἀκούσει — ἀλλὰ ἔμεινα, τότε, ἀδιάφορος — νὰ γίνεται πολὺς λόγος γιὰ τὸ δεσποτάτο τοῦ Μορέως, ποὺ (ὅπως ἔλεγε, χαμηλώνοντας τὴ φωνή του, ὁ πατέρας μου) ὁ ἀρχιεπίσκοπος Στέφανος τὸ φοβόταν πιὸ πολὺ κι' ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Εἶχα μάλιστα ἀκούσει ὅτι κι' ὁ αὐτοκράτωρ, ὁ γέρος πιά Μανουήλ Παλαιολόγος, ὁ βασιλεὺς φιλόσοφος, εἶχε φθάσει τὴν ἀνοιξη τοῦ 1415 στὸν Μυστρά, ὅπου ἔμεινε ὡς τὸ Μάρτιο τοῦ 1416, κ' εἶχε προσωπικὰ ἐπιβλέψει στὴν ὀχύρωση τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου, βάζοντας τοὺς ὑπηκόους του ν' ἀνασυγκροτήσουν τὸ περίφημο καὶ ἄδοξο Ἑξαμίλιο. Στὸ ἔτος 1417, ὁ φόβος τοῦ Λατίνου ἀρχιεπισκόπου μεγάλωσε. Ὁ Στέφανος ποὺ, μόλις τέσσερα χρόνια πρὶν, πῆρε ξανὰ ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς τὴν ἄμεση διαχείριση τῆς βαρωνείας του (λένε ὅτι τὸν ἀνάγκασε ὁ Πάπας νὰ τὸ κάνει), ἀποφάσισε τώρα νὰ ζητήσῃ πάλι ἀπὸ τὴ Βενετία νὰ παραλάβῃ τὴν Πάτρα. Ὅταν, παλαιότερα (στὸ ἔτος 1408), νοίκιασε τὴν Πάτρα στοὺς Βενετοὺς γιὰ χίλια δουκάτα τὸ χρόνο, τὸ κάμε γιὰ νὰ

σπουδάξει ἀξένιαστος στὴν Ἰταλία. Τώρα, ζήτησε τὴ βοήθεια τῶν Βενετῶν γιὰ νὰ προστατεύσουν ἐκεῖνοι τὴν Πάτρα ἀπὸ τὸ δεσποτάτο τοῦ Μυστρά πού ὄλο καὶ ἀπλωνόταν περισσότερο καὶ γινόταν πολὺ ἀπειλητικό. Ἡ Βενετία δὲ φάνηκε ἀμέσως πρόθυμη νὰ καταλάβει τὴν Πάτρα, ἂν καὶ στὴν πρώτη πεντάχρονη κατοχὴ ξόδεψε κάμποσα γιὰ νὰ τὴν ἀνασυγκροτήσῃ καὶ γιὰ νὰ κάνει ὀχυρότερο τὸ κάστρο της. Ἀφοῦ, ὅμως, ὁ Βιτάλε Μιάνι, ὁ βάιλος τῆς Βενετίας στὸ Νεγροπόντε (στὸ νησί πού οἱ παλαιοὶ τῶλεγαν Εὐβοία), πῆρε τὴν πρωτοβουλία, χωρὶς προηγούμενη ἄδεια τῆς Δημοκρατίας τοῦ Ἁγίου Μάρκου, νὰ κλείσῃ συμφωνία μὲ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Στέφανο καὶ νὰ καταλάβει τὴν Πάτρα, ἢ Δημοκρατία τελικὰ σκέφθηκε ὅτι ἔπρεπε ν' ἀναγνωρίσῃ ὡς ἔγκυρη τὴ συμφωνία.

4

Ὁ πατέρας μου μιλοῦσε μὲ σεβασμὸ γιὰ τὸν ἀρχιεπίσκοπο. Σὲ κάτι διαφορὲς πού εἶχε μὲ τὸ μοναστήρι τῶν Φραγκισκανῶν τοῦ Ἁγίου Νικολάου (τὸ μοναστήρι αὐτὸ βρίσκεται πλάι στὸ κάστρο, λίγο χαμηλότερα καὶ δυτικά), εἶχε μὲ συμβόλαιο ἀναθέσει τὴ διαίτησίαν στὸν Στέφανο. Εἶχε, ἄλλωστε, μὲ πολλοὺς Λατίνους σχέσεις καὶ συναλλαγὲς ὁ πατέρας μου. Εἶχε καλὲς προσωπικὲς σχέσεις μὲ τὸν γιατρὸ Αἰγίδιο ντὲ Λεονέσσα πού ἦταν πολὺ πλούσιος καὶ ἄνθρωπος μεγάλης ἐπιρροῆς. Τὸ σπίτι του, ἓνα ἀπὸ τὰ καλύτερα στὴν κεντρικὴ μας πλατεία, στὸ Τάσσο, τὸ εἶχε ἀγοράσει ἀπὸ μιὰν Ἑβραία πού ἔφυγε ἀπὸ τὴν Πάτρα κ' ἐγκαταστάθηκε μὲ τὸν ἀντρα τῆς στὴν Κέρκυρα. Ἔτσι γειτονεύαμε μαζί του. Ὁ Ντζήλιος ντὲ Λιονέσσα (ἔτσι τὸν λέγαμε καὶ τὸν γράφαμε), μάϊστρος τῶν Ἀριστοτελικῶν τεχνῶν καὶ τῆς ἰατρικῆς, δὲν εἶχε καιρὸ στὴ διάθεσή του γιὰ νὰ μελετᾷ τὸν Ἀριστοτέλη. Εἶχε ἀγοράσει πολλὰ ἀμπέλια καὶ μεγάλες ἐκτάσεις γύρω ἀπὸ τὴν Πάτρα καὶ ἦταν πολὺ ἀπασχολημένος μὲ τὴ διαχείριση τῆς περιουσίας του. Τὴν Περιβόλα, μάλιστα, τοῦ τὴν εἶχε ἐκχωρήσει, μὲ τὰ δικαιώματα πού ἦταν συνηφασμένα μαζί της, ἓνας σπουδαῖος κ' ἐπίσημος Φράγκος. Ἔτσι, ὁ Ντζήλιος ζοῦσε σὰν ἀρχοντας πού θεωροῦσε αὐτονόητο νὰ τὸν ἀναγνωρίζουν καὶ νὰ τὸν σέβονται οἱ ἄλλοι. Ὁ πατέρας μου τοῦ χάριζε τὴν ἀναγνώρισή του πρόθυμα καὶ εἶχε μεσολαβήσει – γιὰτὶ ἔκανε καὶ μεσιτικὲς δουλειὲς ὁ πατέρας μου – σὲ κάμποσες ἀγορὲς κτημάτων ἢ τὸν εἶχε βοηθήσει νὰ νοικιάσῃ (ἢ πράξῃ αὐτὴ ὀνομαζόταν «ἐκδοσις») τὰ περιβόλια ἢ τ' ἀμπέλια του μὲ τὸ μεγαλύτερο δυνατὸ «τέλος» σὲ ἀτόφια ὑπέρπυρα (ὑπέρπερα, ὅπως τὰ λέγαμε καὶ τὰ γράφαμε στὰ συμβόλαια).

Μὲ τοὺς Φράγκους πού κατάγονται ἀπὸ τὴ Γαλλία – κ' εἶχαμε ἀκόμα κάμποσους στὴν Πάτρα πού μιλοῦσαν μάλιστα τὴ γλῶσσα

μας —, καθώς και με τους 'Αλαμάνους ή και 'Αγγλους που είχαν απομείνει στην πόλη μας, είχε ο πατέρας μου λιγώτερες φιλίες. Προτιμούσε τους 'Ιταλούς. Το πριγκιπάτο της 'Αχαΐας είχε καταφέρει, άλλωστε, να το πάρει στα χέρια του ο βαρώνος της Χαλανδρίτσας και της 'Αρκαδίας Κεντυρίων Ζαχαρία, αδελφός του αρχιεπισκόπου Στέφανου, και την οικογένεια των Ζαχαρία, που καταγόταν από τη Γένουα, την τιμούσε ο πατέρας μου ιδιαίτερα. Λυπόταν που ο αρχιεπίσκοπος Στέφανος, καλός διαιτητής σε διαφορές τρίτων, δεν τα πήγαινε καλά με τον αδελφό του. Πάντως, ήταν ευτύχημα για την Πάτρα — έτσι έλεγε ο πατέρας μου — ότι η φοβερή αντιζηλία μεταξύ Βενετών και Γενουατών δεν επηρέαζε τη Βενετία στη σχέση της με τον Στέφανο. Δεν είχε, άλλωστε, ο Στέφανος ιδιαίτερες πολιτικές σχέσεις με τον τόπο της καταγωγής του, τη Γένουα, και ήταν άμεσα εξαρτημένος από τον Πάπα.

Στα παιδικά μου χρόνια, δέ μουδωσε ο πατέρας μου να καταλάβω ότι ανήκουμε σε γένος διαφορετικό από το γένος των Λατίνων. 'Αν και στο σπίτι μας δε μιλούσαμε ούτε λατινικά ούτε ιταλικά, θεωρούσα — όταν πρωτοπήρα κάποια συνείδηση του έαυτού μου, και πριν ανεβώ για πρώτη φορά, στο έτος 1410, στον 'Ομπλό — ότι είμαστε περίπου το ίδιο πράγμα με τους Λατίνους. 'Ο πατέρας μου, άνθρωπος πρακτικός που ήθελε να τάχει πολύ καλά μαζί τους, απέφευγε μάλιστα να δείχνει χτυπητά ότι ανήκουμε σ' άλλη εκκλησία. 'Ακόμα και σήμερα σκέπτομαι ότι δεν έκανε ο πατέρας μου άσχημα τηρώντας τη στάση αυτή, αφού κι' αυτός ο δικός μας μητροπολίτης Παλαιών Πατρών Μάξιμος, λίγα χρόνια πριν γεννηθώ, έφθασε ως το σημείο ν' αντιδράσει προδοτικά στον δεσπότη του Μυστρά Θεόδωρο Παλαιολόγο, τον αδελφό του αυτοκράτορος Μανουήλ. 'Οπως άκουσα από τον πατέρα μου, ο Μάξιμος είν' εκείνος που έβαλε κ' έπιασαν στο κάστρο του Γρεβενού τον Φραγκόπουλο (νομίζω ότι τον έλεγαν Μανουήλ), τον προσωπικό φίλο του αυτοκράτορος. 'Ο πατέρας μου μιλούσε κάπου-κάπου για τον μητροπολίτη Μάξιμο, έλεγε ότι καθαιρέθηκε από τον πατριάρχη και ότι κανένας δεν ξέρει τί άπόγινε. Πάντως, ο πατέρας μου μιλούσε μάλλον με περιφρόνηση για τον Μάξιμο. 'Η στάση του πατέρα μου ήταν πολύ διαφορετική. 'Ηθελε άπλούστατα την ήσυχία του και γενικώτερα την τάξη στην πόλη μας, κ' έτσι συμβιβαζόταν με τους Λατίνους, χωρίς όμως σε καμιά περίπτωση ν' αναί διατεθειμένος (αυτό το σκέπτομαι σήμερα, αναπολώντας τη διαγωγή του) να φθάσει σε προδοσία.

5

Γιατί, όμως, θάταν προδοσία, αν βοηθούσε ο πατέρας μου

τους Λατίνους να εμποδίσουν να πέσει ή Πάτρα στα χέρια τῶν Παλαιολόγων; Στό σπίτι μου δέν ἄκουσα ποτέ να γίνεται λόγος γιά τό καθήκον μας να ὑπακούσουμε σ' ἄλλο ν ἐκτός ἀπό τό Λατῖνο ἀρχιεπίσκοπο ἢ τοὺς Βενετούς πού νοίκιαζαν νόμιμα καί κανονικά τήν πόλη μας. Σχεδόν διακόσια χρόνια πρὶν γεννηθῶ, ἡ Πάτρα δέν εἶχε πιά καμμιά σχέση μέ τοὺς Ρωμαίους αὐτοκράτορες. Στό ἔτος 1204, ὅταν ἐγινε ἡ διανομή τῆς χώρας στοὺς σταυροφόρους, ἡ Πάτρα δόθηκε στή Βενετία. Ὡστόσο, ἡ Βενετία δέ θέλησε ἢ δέ μπόρεσε να τήν κρατήσει, καί οἱ δυὸ δραστήριοι καί ἀδίστακτοι Φράγκοι, ὁ Γουλιέλμος (Γουλιάμος, ὅπως τὸν λέγαμε) Σαμπλίττης, ὁ Καμπανέσης, καί ὁ φίλος του Γοδοφρείδος (Τζεφρές, ὅπως τὸν λέγαμε) Βιλλαρδουῖνος, πῆραν στά χέρια τους, μαζί μέ ὀλόκληρο τὸν Μορέα, καί τήν Πάτρα. Ἐνῶ τό πριγκιπάτο τῆς Ἀχαΐας περνοῦσε ἀπὸ τὸν ἕνα Βιλλαρδουῖνο στὸν ἄλλον (ὁ Σαμπλίττης γύρισε γρήγορα στή Γαλλία ὅπου πέθανε), ἡ βαρωνεία τῆς Πάτρας ἦταν στά χέρια τῆς οἰκογένειας τῶν Ἀλεμάννων πού λένε πῶς καταγόταν ἀπὸ τὴ Γερμανία. Ὡστόσο, ὁ Γουλιέλμος Ἀλεμάννος βαρέθηκε τὶς ἀδιάκοπες προστριβές μέ τὴ Λατινικὴ ἀρχιεπισκοπή, πού εἶχε ἐγκαθιδρυθεῖ στήν Πάτρα ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς Φραγκοκρατίας, καί πούλησε τὴ βαρωνεία του, στό ἔτος 1266, στὸν ἀρχιεπίσκοπο, παίρνοντας, ὅπως λένε, δεκάξη χιλιάδες ὑπέρπυρα. Ἀπὸ τότε, συνδυάσθηκε στήν Πάτρα ἡ κοσμικὴ βαρωνεία μέ τὴν ἀρχιεπισκοπή, πού ἡ τάση της ἦταν μάλιστα ν' αὐτονομηθεῖ κι' ἀπὸ τό πριγκιπάτο καί νά χει σχέση μόνο μέ τὸν Πάπα. Ἔτσι, ὅταν στό ἔτος 1417 πρόβαλε μέσα μου ἔντονο καί καθαρὸ τό πρόβλημα τῆς ὑπακοῆς σέ μιὰ νόμιμη ἐξουσία, εἶχαν περάσει ἤδη ἑκατὸν πενήντα περίπου χρόνια πού ἡ Πάτρα ἦταν στά χέρια Λατίνων ἀρχιεπισκόπων. Ἄλλοτε στηρίζονταν οἱ ἀρχιεπίσκοποι στή βοήθεια τῆς Βενετίας καί ἄλλοτε εἶχαν κακές σχέσεις μαζί της· στό τέλος ὁ Στέφανος τὴ νοίκιασε τήν Πάτρα στοὺς Βενετούς. Ἡ Λατινικὴ ἀρχιεπισκοπή καί ἡ Βενετία ἦταν ἑκατὸν πενήντα χρόνια τὰ δυὸ σκέλη πού στήριζαν καί συνιστοῦσαν στή συνείδηση τῶν Πατρινῶν τὴν ἰδέα τῆς νόμιμης ἐξουσίας.

Ἄλλὰ καί πρὶν ἔρθουν οἱ Φράγκοι στὸν Μορέα — στήν Πελοπόννησο, ὅπως μ' ἔμαθε ὁ δάσκαλός μου ἀπὸ τὰ ὀχτώ μου χρόνια νὰ λέω τὴ χερσόνησο —, οἱ Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες, ὕστερ' ἀπὸ τὸν μεγάλο φίλο τῆς Πάτρας Βασίλειο τὸν Μακεδόνα, δέ θέλησαν νὰ καλλιεργήσουν ἰδιαίτερους ἠθικούς δεσμούς μέ τό κομμάτι αὐτὸ τῆς αὐτοκρατορίας καί νὰ μᾶς δείξουν ὅτι ἀνήκουν στό ἴδιο γένος μαζί μας. Κι' ἂν ἔμεινε ἡ Πελοπόννησος «θέμα» ἰδιαίτερο μέ στρατηγὸ δικό του, ἔμεινε ἔτσι ἀπὸ συνήθεια, ἀπὸ παράδοση παλιὰ πού διαμορφώθηκε πρὶν κι' ἀπὸ τὴ δυναστεία τῶν Μακεδόνων. Κανένας,

πάντως, αυτοκράτωρ δὲν καταδέχθηκε — μετὰ τὸν ἰδρυτὴ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας καὶ πρὶν ἀπὸ τῆ Φραγκοκρατίας — νὰ προσέξει τὴν Πελοπόννησο. Ἔτσι ἄφησαν οἱ αυτοκράτορες τὴν Πάτρα, ποὺ ἀπὸ τοὺς Σλάβους (τοὺς Σκλαβηνοὺς, ὅπως τοὺς λέει Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος) τὴν ἔσωσε ὁ πρωτόκλητος Ἀνδρέας, νὰ πέφτει ἄλλοτε βορὰ στοὺς «ἀγριωποὺς» Βουλγάρους (τοὺς Μπολγάρους, ὅπως τοὺς λέγαμε) καὶ ἄλλοτε νᾶναι ἐκτεθειμένη σὲ προσβολὰς Σαρακηνῶν πειρατῶν ἢ καὶ τῶν ὀργανωμένων Νορμανικῶν σπιφῶν τοῦ βασιλιᾶ τῆς Σικελίας Ρογήρου ποῦ, ἀκολουθώντας τὸ σύστημα τῶν πειρατῶν, ἦρθαν καὶ κούρσεψαν στὸ ἔτος 1147 τὴν Πάτρα.

Δὲ μπορῶ, λοιπόν, νὰ πῶ ὅτι ἦταν ἀφύσικο νὰ χάσουν οἱ κάτοικοι τῆς Πελοποννήσου, δηλαδὴ κ' ἐκεῖνοι ποὺ ἦταν αὐτόχθονες, τὸ αἶσθημα ὅτι τὸ γένος τους ἔχει προστάτη του κ' ἐκπρόσωπο τὸν Ρωμαῖο αὐτοκράτορα. Μόνον ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους καὶ τοὺς Γύφτους (τοὺς Αἰγυπτίους, ὅπως τοὺς ἔγραφαν ὅσοι ἤξεραν γράμματα) νιώθαμε ὅτι μᾶς χώριζε κάτι μεγάλο: ἡ πίστη μας στὸν Χριστὸ ἀπὸ τοὺς πρώτους καὶ τὸ χρῶμα τοῦ προσώπου ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Μὲ τοὺς Βενετοὺς καὶ γενικώτερα τοὺς Ἰταλοὺς, μολονότι δὲ μιλούσαμε τὴν ἴδια γλῶσσα, νιώθαμε πὼς εἶχαμε κάποια συγγένεια. Ἀκόμα καὶ μὲ τοὺς Ἀλβανούς, ποὺ τὸν καιρὸ τῆς Φραγκοκρατίας ἀρχισαν νὰ κατεβαίνουν ἀπὸ τὰ βουνά τους, φουσάτα πρόθυμα νὰ πολεμήσουν γιὰ ὅποιον τοὺς χάριζε προσοχὴ καὶ χρῆμα, νιώθαμε ὅτι εἶχαμε πολλὰ κοινὰ χαρακτηριστικά, χωρὶς νὰ ξέρουμε κἂν οἱ περισσότεροι (ἐγώ, φυσικά, τῶξερα, γιατί μου τόμαθε ὁ δάσκαλός μου) ὅτι εἶχαμε τὴν ἴδια καταγωγὴ, ἀφοῦ ἦταν ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἰλλυριῶν. Ὁ Μάζαρις, μάλιστα, ὀνομάζει καὶ τοὺς σημερινούς Ἀλβανούς Ἰλλυριοὺς στὸ Νεκρικὸ τοῦ Διάλογο «Ἐπιδημία ἐν Ἀίδου» ποὺ τὸν ἔγραψε γύρω στὸ 1415. Τὴν ἴδια παλαιὰ ὀνομασία τοὺς δίνει καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ Παλαιολόγος στὸν σημαντικὸ γιὰ τὰ Πελοποννησιακὰ πράγματα Ἐπιτάφιο Λόγο ποὺ ἔγραψε γιὰ τὸν ἀδελφὸ του Θεόδωρο. Ὅσο γιὰ τοὺς Φράγκους τῆς Γαλλίας, αὐτοὶ μιλοῦσαν καὶ τὴ γλῶσσα μας, καὶ εἶχαν μάθει τὴν ἱστορία τῆς σταυροφορίας καὶ τοῦ ἐρχομοῦ τους στὴν Πελοπόννησο, ἀπαγγέλλοντας σὲ στίχους γραμμένους στὴ δική μας γλῶσσα τὸ Χρονικὸ τῶν ἄθλων τῶν πατέρων τους. Ἀνάμεσα στοὺς Φράγκους ἦταν μάλιστα καὶ πολλοὶ ποὺ εἶχαν τὸ ἴδιο αἷμα μὲ μᾶς, γιὰτ' ἦταν γασμοῦλοι. Καὶ οἱ γιοὶ ἀκόμα τοῦ Γουλιέλμου Βιλλαρδουίνου πῆραν γυναῖκες ἀπὸ τὸ δικό μας Γένος, καὶ ὁ ἴδιος ὁ Γουλιέλμος, ὅταν στὴ μάχη τῆς Πελαγονίας ἔπεσε στὰ χέρια τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, «ρωμαίικα τοῦ ἀπεκρίθη», ὅπως λέει τὸ Χρονικὸ τοῦ Μορέως.

Πῶς τὸ κατάλαβα, ὁμως, ἐγὼ ὅτι τὸ δικό μας Γένος ἦταν ιδιαίτερο, ἀφοῦ στὸ σπίτι μου τὸ ζήτημα αὐτὸ τὸ σκέπαζε μιὰ σκόπιμη κ' ἐπίμονη σιωπή; Καὶ ἂν τοῦτο δὲν ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ τὸ κατάλαβω, πῶς κατάλαβα ὅτι δικαίωμα νὰ ἐκπροσωποῦν τὸ Γένος μου, περισσότερο ἀπὸ τὸν Λατῖνο ἀρχιεπίσκοπο ἢ τοὺς Βενετούς, εἶχαν οἱ Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες, καὶ στὸ κρίσιμο ἔτος 1417 ὁ δεσπότης, εἰδικώτερα, τοῦ Μυστρᾶ;

Δὲ θὰ πῶ κατόρθωμα δικό μου ὅ,τι ἦταν ἔργο τοῦ δασκάλου μου. Χωρὶς, ὡς τὴν ὥρα ἐκείνη, νὰ μοῦ πεῖ ρητὰ ὁ δάσκαλός μου σὲ ποῖό Γένος ἀνήκω καὶ ποιά εἶναι γιὰ τὸ Γένος μου ἡ πιὸ φυσικὴ κεφαλὴ καὶ ἐξουσία, μὲ εἶχε χρόνια προετοιμάσει γιὰ ν' ἀπαντήσω μόνος μου στὰ δυὸ αὐτὰ ἐρωτήματα. Μοῦ εἶχε μιλήσει τόσες φορές γιὰ τὸν Πλάτωνα, γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη, γιὰ τὸν Εὐκλείδη καὶ ἄλλους! Μοῦ εἶχε μάθει καλὰ τὴν ἱστορία τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Σπαρτιατῶν, καὶ φυσικά, εἰδικώτερα, τὴν ἱστορία τῆς Ἀχαικῆς Συμπολιτείας. Καὶ μοῦ εἶχε μιλήσει πολὺ γιὰ τὸν Μεγαλέξανδρο. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἔνδοξη ἱστορία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, εἶχα μάθει καὶ ὀλόκληρο τὸν κύκλο τῶν ζωντανῶν μύθων ποὺ γύρω ἀπὸ τ' ὄνομα καὶ τὴ μορφὴ του εἶχαν ἀναπτυχθεῖ, μέσα σὲ χίλια πεντακόσια χρόνια, στὴ χώρα μας, στὴ γλῶσσα μας, καὶ στὴν ὑπόκωφη καὶ κρυμμένη μέσα μας συνείδηση τοῦ Γένους. Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, ὅπως μοῦ ἔλεγε ὁ δάσκαλός μου, εἶναι ἡ ἐνσάρκωση τοῦ Διονύσου, ὅπως ἐνσάρκωση τοῦ Διονύσου ἦταν καὶ ὁ Ἀχιλλεύς. Ὁ δάσκαλός μου, γνήσιος Χριστιανός, δὲ θεωροῦσε τὶς ἐνσαρκώσεις αὐτὲς (ὅπως θὰ τὶς θεωροῦσε ἴσως ὁ Πλήθων) πραγματικές. Τὶς θεωροῦσε ἰδανικές παρομοιώσεις ποὺ ἡ ψυχὴ ἢ μᾶλλον ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ἐνιωθε τὴν ἀνάγκη νὰ πραγματοποιεῖ καὶ ποὺ ἐμφανίζουν τὸν Ἀλέξανδρο νὰ ἐνσαρκώνεται καὶ σὲ ἅγιους ἀκόμα καβαλλάρηδες, στὸν τροπαιοῦχο ἅγιο Δημήτριο, τὸν σωτήρα τῆς ἀγαπημένης του Θεσσαλονίκης, καὶ στὸν Ἅγιο Γεώργιο ποὺ νίκησε τὸ φοβερό τέρας ποὺ πήγαινε νὰ πνίξει τὴν ἀλήθεια. Κι' αὐτὸς ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδών, καθὼς καὶ ὁ Βουλγαροκτόνος, εἶναι ἡ ἐνσάρκωση τοῦ Μεγαλέξανδρου. Καὶ ὁ Διγενὴς Ἀκρίτας, ποὺ ὁ ἐπικός κύκλος του εἶναι γιὰ μᾶς τοὺς νεώτερους ὅ,τι ἦταν γιὰ τοὺς ἀρχαίους ὁ Ὅμηρος, δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Διόνυσο, τὸν Ἀχιλλέα, τὸν Ἀλέξανδρο. Ὁ δάσκαλός μου μοῦ εἶχε μιλήσει συχνὰ γιὰ ὅλες αὐτὲς τὶς μυστηριώδεις ἐνσαρκώσεις καὶ ἀναστάσεις ποὺ σημειώνονται στὴν ἱστορία. Ὡστόσο, δὲ θέλησε ποτέ νὰ μοῦ πεῖ ὁ ἴδιος ρητὰ ὅτι τὰ θαυμαστά αὐτὰ φαινόμενα ἔχουν σχέση μὲ τὸ δικό μου Γένος. Ἦθελε νὰ φθάσω μόνος μου στὸ συμπέρασμα τοῦτο. Ἦθελε — ὅπως μοῦ εἶπε, ὅταν στὰ

δεκαπέντε μου χρόνια ἔγινε συνειδητὸ μέσα μου τὸ μεγάλο γεγονός — νὰ μὴ θεωρήσω ὅτι ἀνήκω στὸ Γένος μου μόνο καὶ μόνο γιατί τ' ἄκουσα ὅτι ἀνήκω, ἀλλὰ νὰ βρῶ μόνος μου τὴν ἀλήθεια. Δὲ γεννιέσαι ὁποῖος εἶσαι, ἀλλὰ γίνεσαι (μοῦ ἔλεγε συχνὰ ὁ δάσκαλός μου)· καὶ γίνεσαι στ' ἀλήθεια, μονάχα ἂν γίνεις μόνος σου ὁποῖος εἶσαι. Ἔτσι, ὅταν μιὰ μέρα τοῦ σωτήριου ἔτους 1417 τοῦ εἶπα ὅτι ἔχω τὸ αἶσθημα πὼς εἴμαστε Ἑλλη- λ η ν ε ς, με κοίταξε κάμποση ὥρα στὰ μάτια, ἀκούμπησε τὶς παλάμες του στοὺς ὤμους μου, χαμογέλασε γεμάτος χαρὰ καὶ μοῦ ἀπάντησε μ' ἓνα μεγάλο, ὠραῖο καὶ ἀπλὸ Ν α ῖ!

7

Γιατί, ὅμως, ἐξακολουθοῦν οἱ αὐτοκράτορες νὰ λένε πὼς εἶναι Ρωμαῖοι καὶ δὲν ἀναγνωρίζουν ὅτι εἶναι ἡ κεφαλὴ τῶν Ἑλλήνων;

Τὴν ἀπορία αὐτὴ τὴ διατύπωνε συχνὰ, ὅταν τὸν γνώρισα πολὺ ἀργότερα στὸν Μυστρά, κι' ὁ εἰκοσιπέντε περίπου χρόνια νεώτερός μου Ἀθηναῖος Λαόνικος Χαλκοκουνδύλης, λέγοντάς μου ὅτι οἱ «βασίλεις Βυζαντίου» σεμνύνονται νὰ λένε ὅτι εἶναι «Ῥωμαίων βασιλεῖς τε καὶ αὐτοκράτορες», ἐνῶ εἶναι «Ἑλλήνων βασιλεῖς».

Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι ἡ ἴδια ἡ Ρώμη, ἡ λατινικὴ Ρώμη τοῦ Πάπα, μᾶς ὀνομάζει Γραικοὺς (Graeci), δηλαδὴ Ἑλληνες, κ' ἐμεῖς ἐπιμένουμε νὰ λέμε πὼς εἴμαστε Ρωμαῖοι ἢ — ὅπως συνηθίζουμε νὰ λέμε ἐδῶ στὴν Πελοπόννησο — Ρωμηοί. Καὶ ὁ ρήγας τῶν Ἀλαμάνων, ποὺ ὀνόμαζε τὸν ἑαυτὸ του αὐτοκράτορα τῶν Ρωμαίων, ὁ Φρειδερίκος Βαρβαρόσσας, με τὴν ἀνόητη ἔστω διάθεση νὰ τὸν ὑποτιμήσει μιλώντας του ἔτσι, ἔγραψε στὸν Μανουὴλ Κομνηνὸ ὅτι δὲν εἶναι Ρωμαῖος αὐτοκράτωρ, ἀλλὰ Ἑλληνας βασιλεὺς. Ἦξερε, τάχα, τὴν καταγωγὴν μας ὁ γενναῖος αὐτὸς βάρβαρος καλύτερ' ἀπ' ὅ,τι τὴν ἤξερε ὁ δικός μας αὐτοκράτωρ;

Ἄλλὰ κ' οἱ Φράγκοι, ἐδῶ στὴν Πελοπόννησο, ἔχουν διακηρύξει τὴν Ἑλληνικὴν μας καταγωγὴν. Στὸ Χρονικὸ ποὺ περιγράφει τοὺς ἄθλους τῶν πατέρων τους στὸν Μορέα, ὑπάρχουν οἱ στίχοι:

«Διαβόντα γὰρ χρόνοι πολλοὶ αὐτεῖνοι οἱ Ρωμαῖοι,
Ἑλληνες εἶχαν τὸ ὄνομα, οὕτως τοὺς ὀνομάζαν—

.....
Ἄπο τὴν Ρώμη ἀπήρασιν τὸ ὄνομα τῶν Ρωμαίων».

Αὐτὸς ἤδη ὁ χρονογράφος τῆς σταυροφορίας ἐκείνης ποὺ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ πέσει ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ ὁ Μορέας στὰ χέρια τῶν Φράγκων, ὁ Γοδοφρεῖδος Βιλλαρδουῖνος (ὁ Τζεφρὲς ντέ Βιλαρντουῆ, ὅπως συνηθίσαμε νὰ λέμε τὸν ὀμώνυμο γιὸ τοῦ ἀδελφοῦ του ποὺ πῆρε μαζί με τὸν Σαμπλίττη τὸν Μορέα) χαρακτηρίζει, ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ὡς τὸ τέλος τῶν ἀπομνημονευμάτων του, τοὺς βασιλεῖς

μας και όλους μας ως Έλληνες, προσαρμόζοντας στη γλώσσα του τη λατινική ονομασία των Ελλήνων και μιλώντας για τους «Grieu» ή και καθαρότερα για τους «hommes de Grece». Δεν έμαθα ούτε αργότερα τη γλώσσα των Φράγκων ή σωστότερα των Γάλλων, αλλά ένας γνωστός μου μουμίλησε πολύ, όταν πήγα στην Ίταλία, για τ' απομνημονεύματα του Βιλλαρδουίνου, μετάφρασε για χάρη μου πολλά κομμάτια και μουμίηπε (πράγμα που κι' από τη μετάφραση τὸ κατάλαβα κ' ἐγώ) ὅτι τ' απομνημονεύματα αὐτὰ ἔχουν μιὰ θαυμαστή κομψότητα, σαφήνεια και λογική τάξη πού, ἂν τὴ μιμηθοῦν αργότερα και ἄλλοι συμπατριῶτες του, θὰ κάνουν τὴ γλώσσα τοῦ Βιλλαρδουίνου νὰ γίνει μιὰ ἀπὸ τὶς ὠραιότερες και πιὸ αὐτοπειθαρχημένες γλώσσες τοῦ κόσμου.

Ὁ δάσκαλός μου με κατατόπισε σ' ὄλες τὶς περιπέτειες πού πέρασε ἡ ἰδέα τῆς Ἑλλάδος, και πού μαζί της πέρασαν οἱ λέξεις Ἑλλάς και Ἑλληνες, ἀπὸ τὸν καιρὸ πού ἡ χώρα μας ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Ρωμαίων. Οἱ Ρωμαῖοι τῆς παλαιᾶς Ρώμης — ὁ Πομπήϊος, ὁ Ἀντώνιος, ὁ Κικέρων, ὁ Αὔγουστος, ὁ Γερμανικός — ἐτίμησαν, ὅπως μουμίηλεγε, τὴν Ἑλλάδα πολὺ περισσότερο ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους τῆς Νέας Ρώμης, δηλαδή ἀπὸ τοὺς αὐτοκράτορες πού ἔκαμαν ἔδρα τους τὸ Βυζάντιο. Καὶ τὸ παράδοξο εἶναι ὅτι, ἐνῶ ὁ Μέγας Βασίλειος και ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς πῆραν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, εἰδικώτερα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, τὰ φῶτα τους (γιατί, ὅπως ἔλεγε ὁ δάσκαλός μου, πέρ' ἀπὸ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ὑπάρχουν και τὰ φῶτα τοῦ κόσμου τούτου πού ὁ Χριστὸς δὲν ἤρθε νὰ τὰ σβήσει), ὁ Ἰουστινιανὸς νόμισε ὅτι εἶχε τὸ δικαίωμα, δῆθεν ἐν ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ, νὰ τὰ βάλει με τὸ Ἑλληνικὸ πνεῦμα και με τὴν Ἑλλάδα. Ἐνῶ ἡ Ἑλληνική γλώσσα ἐπικρατοῦσε και, εἴτε τῶθελαν εἴτε ὄχι, γινόταν δική τους γλώσσα, κάμποσοι αὐτοκράτορες και οἰκουμενικοὶ πατριάρχες ἀγνοοῦσαν τὴν Ἑλλάδα ἢ ἔφθαναν μάλιστα κι' ὡς τὸ σημεῖο νὰ νομίζουν ὅτι εἶχαν τὴ δύναμη νὰ δυσφημίσουν τ' ὄνομά της και τὸ πνεῦμα της. Λησμονώντας ὅτι ὁ πατριάρχης Φώτιος και ὁ Καισαρείας Ἀρέθας, ὁ πρωτόθρονος, εἶχαν σὰν ἀληθινοὶ και μεγάλοι Χριστιανοὶ ἀγκαλιάσει τὸν Πλάτωνα, ὁ ἀγράμματος οἰκουμενικός πατριάρχης Εὐστράτιος ὁ Γαδιρᾶς, πού τὸν ἀνέχθηκε τρίατέσσερα χρόνια ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς και πού καθαιρέθηκε για λόγους κακοδοξίας, ἀράδιασε, με τὴν ἔγκριση τοῦ αὐτοκράτορος, τὰ πιὸ ἀνόητα ἀναθέματα ἐναντίον ἐκείνων πού δέχονται «τὰς Πλατωνικὰς ἰδέας ὡς ἀληθεῖς».

Ὁ δάσκαλός μου δὲν τᾶβαζε διόλου με τοὺς Ρωμαίους, ἀλλὰ δὲ μπορούσε νὰ καταλάβει γιατί πρέπει καλὰ και σώνει οἱ Ἑλληνες νὰ λησμονοῦν ὅτι εἶναι Ἑλληνες και νὰ λένε ὅτι εἶναι Ρωμαῖοι. Ὅχι

μόνο δὲν τᾶβαζε ὁ δάσκαλός μου μὲ τὰς πραγματικούς Ρωμαίους, ἀλλὰ συμφωνοῦσε ἀπόλυτα μὲ τὸν Μανουήλ Χρυσολωρᾶ πού τὸν εἶχε γνωρίσει στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ πού εἶχε γράψει, σὲ μιὰν ἐπιστολὴ πού ἔστειλε ἀπὸ τὴ Ρώμη, τ' ἀκόλουθα λόγια: «Δύο γὰρ τὰ δυνατότατα καὶ φρονιμώτατα ἔθνη, τὸ μὲν τότε ἄρχον, τὸ δὲ εὐθύς ἄρξαν πρὸ ἐκείνου, καὶ πάση τέχνῃ, καὶ φιλοτιμίᾳ, καὶ ἀβρότητι κοσμοῦντα, Ρωμαῖοι τε καὶ Ἕλληνες...». Ἄν ὅσοι ἔχουν γλῶσσαι τους τὰ λατινικὰ ἢ τὰ ἰταλικά μπορεῖ νᾶναι ὑπερήφανοι πού εἶχαν φυσικούς ἢ πνευματικούς προγόνους τοὺς Ρωμαίους, ὅσοι μιᾶνε ἑλληνικά πρέπει νὰ ξέρουν – καὶ νὰ τὸ θεωροῦν τιμὴ τους – ὅτι πρόγονοὶ τους ἦταν οἱ Ἕλληνες.

Ἐπρέπε νὰ πέσει ἡ Κωνσταντινούπολη – ἔτσι μοῦ ἔλεγε ὁ δάσκαλός μου – στὰ χέρια τῶν Φράγκων, γιὰ νὰ ξυπνήσει ἔντονη, μέσα σ' ἐκείνους πού πῆγαν νὰ διασώσουν στὴ Νίκαια τὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία καὶ τὸ οἰκουμενικὸ πατριαρχεῖο, ἡ Ἑλληνικὴ συνείδηση. Σήμερα, ὕστερ' ἀπὸ τὴ νέα φοβερώτερη ἄλωση, παραλληλίζω τὴ στάση κάμπουρων συγχρόνων μου μὲ τὴ στάση πολλῶν πού στὶς παλαιότερες ἐκεῖνες μέρες εἶχαν ξεχάσει, ὅσο ζοῦσαν στὴν ἐλεύθερη Κωνσταντινούπολη, ὅτι ἦταν Ἕλληνες. Μόνον ὅταν ἔπεσε ἡ Βασιλεύουσα στὰ χέρια τῶν Φράγκων, κι' ἀποσύρθηκαν στὴν Ἀσία, ξύπνησε ἔντονη μέσα τους ἡ Ἰωνικὴ ψυχὴ κ' αἰσθάνθηκαν, ἀντικρῦζοντας ἀπὸ τὴ Μαγνησίᾳ καὶ τὴ Σμύρνη, ἀπὸ τὴν Ἐφεσο καὶ τὴ Μίλητο, τὸν δυτικὸν Ἑλληνικὸν ὀρίζοντα, τὸ Ἑλληνικὸ αἷμα νὰ ρέει στὶς φλέβες τους. Ἐτσι, στὶς μέρες ἐκεῖνες, ἔγραφε ὁ Ἀλανίας Θεόδωρος: «Ἐάλω μὲν ἡ πατρίς, ἀλλ' ἀνδρὶ σοφῷ πᾶς τόπος Ἑλλάς». Ὁ Νικήτας Χωνιάτης, περιγράφοντας «τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν συμβάντα» ἢ ἀπευθύνοντας τοὺς ἑλληνικώτατους Λόγους τοῦ «εἰς τὸν Λάσκαριν κύρ Θεόδωρον βασιλεύοντα τῶν ἐφῶν Ρωμαϊκῶν πόλεων», συνειδητοποιεῖ μέσα του (ἂν καὶ ἐπιμένει νὰ μᾶς ὀνομάζει Ρωμαίους) τὴν Ἑλληνικὴ κληρονομιά πού ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας ἦταν ταγμένη νὰ διαφυλάξει. Καὶ ὁ Μέγας Λογοθέτης τοῦ Ἀνδρόνικου Παλαιολόγου, τοῦ γηραιοῦ, ὁ σοφὸς θαυμαστής τοῦ Πλάτωνος Θεόδωρος Μετοχίτης, πού γεννήθηκε στὴ Νίκαια πρὶν ἀπελευθερωθεῖ ἡ Βασιλεύουσα, γράφει στοὺς «ὑπομνηματισμούς» του ὅτι « καὶ τοῦ γένους ἐσμὲν καὶ τῆς γλώττης αὐτοῖς » (δηλαδὴ τοῖς Ἕλλησι) « κοινωνοὶ καὶ διάδοχοι ».

Ναί, ἐκεῖ, στὴν ἄσιατικὴ ἔξορία, ἀποκρυσταλλώθηκε ὀριστικὰ ἡ συνείδηση τοῦ Γένους μας. Ἐκεῖ πρόβαλαν αὐτοκράτορες σπουδαῖοι πού εἶχαν Ἑλληνικὴ τὴ σκέψη, ὁ πρῶτος Θεόδωρος Λάσκαρις, ὁ γαμπρὸς τοῦ Ἰωάννης Δούκας Βατάτζης, ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγάλους βασιλεῖς τῆς ἱστορίας, πού ὁ δεύτερος καὶ μέγας Φρειδερίκος

Χόενστάουφεν, γράφοντάς του ἑλληνικά, τὸν προσφωνεῖ « ἐπιφανέστατον Γ ρ α ι κ ῶ ν βασιλέα », καὶ ὁ γιὸς τοῦ τελευταίου, ὁ δεύτερος Θεόδωρος Λάσκαρις. Μὲ τοὺς αὐτοκράτορες αὐτοὺς τῆς Νικαίας — ἔτσι ἔλεγε ὁ δάσκαλός μου — γνώρισε τὸ Ἑλληνικὸ Γένος, ποὺ κάμποσοι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας τὸ εἶχαν ἀγνοήσει ἢ ἀπαρνηθεῖ καὶ ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ χάνεται, τὴν τελευταία μεγάλη του δόξα. Οἱ Παλαιολόγοι ἦταν γιὰ τὸ δάσκαλό μου ὑπεύθυνοι ποὺ, ἀφοῦ ἀνακτήθηκε ἡ Κωνσταντινούπολη, ἔχασαν μέσ' ἀπὸ τὰ χέρια τους τὴν αὐτοκρατορία ποὺ ὁ Ἰωάννης Δούκας Βατάτζης, χωρὶς τὴν Κωνσταντινούπολη, εἶχε κατορθώσει ν' ἀνασυγκροτήσει καὶ νὰ τὴν κάνει σεβαστὴ καὶ σ' αὐτὸν ἀκόμα τὸν περιλάλητο Γερμανὸν αὐτοκράτορα στὴν Ἰταλία, τὸν Φρειδερίκο τὸν δεύτερο.

8

Ὅταν, στὴν ἡλικία τῶν δεκαπέντε ἐτῶν, ἔγινα κύριος τῆς ἀλήθειας ποὺ ἔλεγε πὼς εἶμαι Ἕλλην καὶ πὼς ἡ φυσικὴ κεφαλὴ τῶν Ἑλλήνων εἶναι οἱ αὐτοκράτορες στὴν Κωνσταντινούπολη, ἡ ἀλήθεια αὐτὴ συνδυάσθηκε μέσα μου καὶ μὲ μιὰ φοβερὴ ἀπογοήτευση. Στὰ παιδικὰ μου χρόνια, ὅταν δὲν ἤξερα ἀκόμα τὴν ἀλήθεια τῆ σχετικῆ μὲ τὸ Γένος μου, ἀκουγα νὰ γίνεται λόγος γιὰ τοὺς Ρωμαίους αὐτοκράτορες καὶ — προπάντων ἀφότου ἔμαθα ὅτι διαδέχθηκαν τὸν Αὐγουστο, τὸν Τραϊανό, τὸν Διοκλητιανό, τὸν Ἅγιο καὶ Μεγάλον Κωνσταντῖνον, τὸν Ἅγιο καὶ Μεγάλον Θεοδόσιον, τὸν Ἰουστινιανό, τὸν Ἡράκλειον, Βασίλειον τὸν Μακεδόνα καὶ Βασίλειον τὸν Βουλγαροκτόνον — τοὺς ἔβλεπα σὰ Γίγαντες, ποὺ μὲ τίς δυὸ τεράστιες παλάμες τοὺς σκέπαζαν τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ κόσμου, τὴν ἀληθινὴ καὶ γνήσια Οἰκουμένη. Ὅταν μοῦ πρωτομίλησε γιὰ τοὺς αὐτοκράτορες ὁ δάσκαλός μου, γεννήθηκε μέσα μου ἡ ἐντύπωση ὅτι, ὅπως τὴν Πλατυτέρα δὲν τὴν χωράει ὁ οὐρανός, ἔτσι καὶ τὸν αὐτοκράτορα δὲν τὸν χωράει ἡ γῆ.

Καὶ τώρα ποὺ ἔγινα δεκαπέντε ἐτῶν καὶ ἀναζήτησα τὸν αὐτοκράτορα σὰν τὴν κεφαλὴ τοῦ Γένους μου, ἔγινε μέσα μου — ὕστερ' ἀπὸ κάμποσες προσπάθειες ν' ἀναβάλω τὴν ὀδυνηρὴ αὐτὴ ἐξακρίβωση — συνειδητὸ τὸ φοβερὸ γεγονὸς ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐξακολουθεῖ, βέβαια, νὰ ὑπάρχει, ἀλλὰ χωρὶς αὐτοκρατορία.

Στὶς μέρες τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἡ αὐτοκρατορία σκέπαζε σχεδὸν ὀλόκληρον τὸν γνωστὸν κόσμον. Τὰ σύνορά της ἦταν οἱ ἄκρες τῆς γῆς. Τὸ κράτος τοῦ Κωνσταντίνου ἐκτεινόταν ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά στὴ Βρετανία, τὴ Γαλλία, τὴν Ἰβηρικὴ χερσόνησον καὶ τὴ Μαυριτανία, κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη στὴ Δαλματία, τὴ Δακίαν, τὴ Θράκην, τὸν Πόντον, τὴν Ἀσίαν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Κυρηναϊκὴν, τὴν περιοχὴ τῆς παλαιᾶς Καρχηδόνος. Ἐτσι, ἓνας κύκλος ποὺ εἶχε περιθώρια μὲ

τεράστιο βάθος ἀγκάλιαζε τὴν Ἰταλία, τὴν Ἑλλάδα, τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὀλόκληρη τὴ Μεσόγειο.

Ὁ Μέγας Θεοδοσίος πάλεψε μὲ τὸ ξίφος καὶ μὲ τὴν πολιτικὴ τέχνη γιὰ νὰ συγκρατήσει καὶ ν' ἀνακόψει τὶς ἐπιδρομὲς τῶν γερμανικῶν λαῶν (ἡ Βρετανία εἶχε ἤδη χαθεῖ) καὶ γιὰ νὰ ἐντάξει εἰδικώτερα τοὺς Γότθους (πού τοὺς πίεζαν πρὸς τὰ κάτω οἱ Οὐννοι) στὰ ὅρια τοῦ κράτους του ὡς «φεδεράτους».

Στὶς μέρες τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀφοῦ εἶχαν χαθεῖ προηγουμένως χῶρες μεγάλες στὴν Ἰταλία καὶ στὴν Ἀφρική, τὸ κράτος πῆρε πάλι, μὲ τὸ δυνατό χέρι τοῦ Βελισσάριου καὶ μὲ τὴ στρατηγικὴ πονηρία τοῦ Ναρσῆ, μιὰ τεράστια ἔκταση. Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν ἀκρότατη Ἑσπερία, ἀπὸ τὶς στῆλες τοῦ Ἡρακλέους, ἔφθανε, ἔστω καὶ μὲ δυὸ σημαντικὲς ρωγμὲς, τὴ μιὰ στὴ βόρεια δυτικὴ Ἀφρική καὶ τὴν ἄλλη στὴ νότια δυτικὴ Εὐρώπη, ὡς τὴν Τραπεζοῦντα καὶ τὴ Μαρτυρόπολη. Αὐτὸ ἦταν τὸ μῆκος τῆς αὐτοκρατορίας. Ὅσο γιὰ τὸ πλάτος τῆς, κι' αὐτὸ ἔφθανε ἀπὸ τὸν Ἰστρο ὡς τὴ Θηβαϊκὴ Ὀαση.

Ἀργότερα, ἦρθαν καιροὶ κακοί. Στὴν Ἰσπανία οἱ Βησιγότθοι, στὴν Ἰταλία οἱ Λογγοβάρδοι, στὴ χερσόνησο τοῦ Αἴμου οἱ Σλάβοι, στὴν Ἀσία ἢ Περσικὴ πίεση, πῆγαν νὰ πνίξουν τὴν αὐτοκρατορία, πού θὰ χανόταν ἀπὸ τότε καὶ θ' ἀποτελοῦσε ἀπὸ καιρὸ ἓνα ἔνδοξο παρελθὸν μὲ ἄδοξο τέλος στὶς μέρες καὶ νύχτες τοῦ θρασύδειλου Φωκᾶ, πού σκότωσε τὸν ἔξοχο αὐτοκράτορα Μαυρίκιο καὶ τοὺς πέντε γιούς του, ἂν δὲν ἔπαιρνε στὰ χέρια του τὸ κράτος ὁ Ἡράκλειος. Ὁ μέγας αὐτὸς αὐτοκράτωρ πάλεψε γιὰ νὰ δαμάσει τὴν κακία τῶν καιρῶν. Καὶ τὸ κατάφερε. Δὲν ἔφταιγε διόλου ἂν, τὴν ὥρα πού ἦταν ἀναγκασμένος νὰ ναι μακριὰ ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, ἡ Κωνσταντινούπολη δέχθηκε τὴ φοβερὴ ἐπίθεση τῶν Ἀβάρων καὶ τὴν ταυτόχρονη ἀπειλὴ τῶν Περσῶν. Ἐπειδὴ, ὁμως, δὲν ἔφταιγε ὁ Ἡράκλειος, πῆρε τὴ θέση του καὶ τὸν ἀναπλήρωσε ἡ ἴδια ἡ Θεοτόκος, ἡ Νύμφη ἢ ἀνύμφευτος, καὶ κατατρόπωσε τὸν Χαγάνο τῶν Ἀβάρων. Ὅταν εἶδαν τὴν Ὑπέρμαχον Στρατηγὸν «σεμνοφοροῦσαν καὶ περιτρέχουσαν τὸ τεῖχος μόνην» (ὅπως λέει τὸ Χρονικὸ τὸ γραμμένο ἀπὸ ἓναν αὐτόπτη μάρτυρα τοῦ θαύματος πού προτίμησε νὰ μείνει ἀνώνυμος), οἱ βάρβαροι τᾶχασαν, παράτησαν τὴν ἐπιχείρησιν κ' ἐξαφανίσθηκαν. Ἡ φυγὴ τῶν Ἀβάρων ἀποθάρρυνε καὶ τοὺς Πέρσες πού ἀναγκάσθηκαν κι' αὐτοὶ νὰ ἐκκενώσουν τὴ Χαλκηδόνα, φεύγοντας πρὸς τὴ Συρία. Ὁ Ἡράκλειος ἔθεσε τὶς νέες βάσεις πού ἐπάνω τους στηρίχθηκε ἡ αὐτοκρατορία γι' ἄλλα πεντακόσια χρόνια, ὡς τὴν ὥρα πού οἱ Φράγκοι καὶ οἱ Βενετοὶ πῆραν τὴν Πόλη. Τὸ κράτος διαιρέθηκε (τὴν πράξιν αὐτὴ τὴν ἔκαμαν οἱ διάδοχοι τοῦ Ἡρακλείου) στὰ ὀνομαστὰ «θέματα» πού τῶδεσαν σφιχτότερα, τὸ σύ-

στημα τῶν μισθοφόρων παραμερίσθηκε ἢ μπῆκε σὲ δεύτερη μοῖρα, καὶ ἄρχισε ἡ μεγάλη ἐποποιΐα τῶν Ἀκριτῶν ποὺ ἦταν ταυτόχρονα ἀγρότες καὶ στρατιῶτες, φύλακες ποὺ ἀγαποῦσαν τὴ γῆ τους καὶ δὲν ἐπαιρναν κανένα μισθὸ γιὰ νὰ ὑπερασπισθοῦν τὶς ἐπικίνδυνες κλεισοῦρες. Στὸ βιβλίον «Περὶ παραδρομῆς πολέμου» ποὺ τὸ γράψε ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἡ τὸ γράψε, ἐκτελώντας ἐντολὴ του καὶ βασι-σμένος στὶς σκέψεις του, κάποιος ἐμπιστος φίλος, γίνεται μιὰ πολὺ καλὴ περιγραφή τῆς ἀποστολῆς ποὺ ἦταν ταγμένοι νὰ ἐκτελοῦν, στὰ «ἀκριτικά θέματα», οἱ βιγλάτορες: «καὶ εἰ μὲν ὄρη εἰσὶν ὑψηλὰ καὶ δύσβατα διορίζοντα τὴν πολέμιαν, ἐν τούτοις τὰς βίγλας ἴστα-σθαι· ἀπέχειν δὲ τὰς στάσεις τῶν βιγλατόρων ἄχρι μιλίων γ' ἢ δ'. Καὶ ἡνίκα τοὺς ἐχθροὺς ἐξερχομένους θεάσασθαι, δρομαίως ἀπέρ-χεσθαι εἰς τὸ ἕτερον στασίδιον, καὶ ἀπαγγέλλειν ἃ ἐθεάσαντο, κά-κείνους πάλιν πρὸς τὸ ἕτερον στασίδιον σπουδῆ πολλῇ· καὶ οὕτω καθεξῆς μηνύεσθαι τὰ τῶν καβαλλαρίων στασίδια εἰς τοὺς ἐφωμά-λους τόπους ἰστάμενα, καὶ δι' αὐτῶν ἀναμανθάνειν τὸν στρατηγὸν τὴν τῶν ἐθνῶν ἔφοδον. Καρτερεῖν δὲ αὐτοὺς ἡμέρας πεντεκαίδεκα ἐν τῇ τῶν ὁδῶν φυλακῇ, ἐπιφερομένους καὶ τὴν διαρκοῦσαν αὐτοῖς τροφήν τῶν αὐτῶν ἡμερῶν... Ἐξεστὶ δὲ τοὺς βιγλάτορας ἀφορᾶν, ἐν οἷς ἀπληκτα τῶν πολέμιων ἀρμόζει γίνεσθαι, ἐν οἷς ὕδωρ ἐστὶ διαρκές, καὶ τόπος ἐφώμαλος· ἐτέρους δὲ βλέπειν, ἐν οἷς ἡ ὁδὸς ἀπο-τελεῖ στένωμα· ἄλλους δὲ, ὅπου ποταμὸς ὑπάρχει δυσπέρατος. Καὶ τούτων οὕτως ἀσφαλῶς φυλαττόντων, οὐ δυνήσονται οἱ πολέμιοι λάθρα ποιήσασθαι τὴν ἐξέλευσιν». Ἡ ὀργάνωση αὐτὴ ποὺ ἀνάγεται στὸν Ἡράκλειο κ' ἐπραγματοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς διαδόχους του ἦταν ἡ μεγαλύτερη ἐγγύηση γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῆς αὐτοκρατορίας.

9

Στὶς μέρες, βέβαια, τοῦ Ἡρακλείου πρόβαλε γιὰ πρώτη φορὰ καὶ ὁ ἀραβικὸς κίνδυνος, πρόβαλε ὀλόσωμος ὁ ἴδιος ὁ Μωάμεθ. Ὁ Ἡράκλειος δὲ μποροῦσε νὰ ξέρει ὅτι, ἀφήνοντας λιπόθυμο τὸ τε-ράστιο κράτος τῶν Σασσανιδῶν, τὸ παράδινε – σῶμα ἄψυχο καὶ κούφιο ποὺ ἦταν ἔτοιμο νὰ δεχθεῖ μιὰν ὁποιαδήποτε ψυχὴ – στὸν Ἀραβικὸ Μωαμεθανισμό. Δὲ σκέφθηκε, οὔτε μποροῦσε νὰ σκεφθεῖ ὁ Ἡράκλειος – ἦταν, ἄλλωστε, πολὺ ἐξασθενημένος ὁ στρατὸς του – ὅτι ἄξιζε τὸν κόπο νὰ στραφεῖ πρὸς τὴ Μέκκα, γιὰ νὰ χτυ-πήσει ἕναν ἀσήμαντο στὰ μάτια του ἔμπορο ποὺ εἶχε γίνει προφή-της καὶ βασιλιάς. Ἀκόμα κ' ἑκατὸν πενήντα χρόνια ἀργότερα, ὅταν πιά ἡ αὐτοκρατορία εἶχε σκληρὰ δοκιμασθεῖ ἀπὸ τὴ φοβερὴ δύ-ναμη τῶν Μωαμεθανῶν, ὁ ἀθῶος Θεοφάνης ὁ Ὁμολογητὴς μιλάει μὲ περιφρόνηση γιὰ τὸν Μωάμεθ. Κι' ἄλλα ἑκατὸ χρόνια μετὰ τὸν Θεοφάνη, στὶς ὑποθῆκες του πρὸς τὸν ἀχάριστο γιό του Ρωμανό,

μιλάει ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος γιά τόν «δυσσεβῆ καί ἀκάθαρτον Μουχούμετ», γιά τόν «παράφρονα καί πεφενაკισμένον», ἀντιγράφοντας — μ' ἐλάχιστες λεκτικές παραλλαγές — ὅσα εἶχε γράψει ὁ Θεοφάνης. Καί μᾶς λέει ὁ μακάριος Θεοφάνης: «Ἀπόρου δέ καί ὀρφανοῦ ὄντος τοῦ προειρημένου Μουαμέδ, ἔδοξεν αὐτῷ εἰσελθεῖν πρὸς τινά γυναῖκα πλουσίαν, συγγενῆ αὐτοῦ οὔσαν, ὀνόματι Χαδίγα, μισθωτὸν ἐπὶ τὸ καμηλεύειν καί πραγματεύεσθαι ἐν Αἰγύπτῳ καί Παλαιστίνῃ. Κατ' ὀλίγον δὲ παρρησιασάμενος ὑπεισηῆθε τῇ γυναικὶ χήρα οὔση, καί ἔλαβεν αὐτὴν γυναῖκα· καί ἔσχε τὰς καμήλους αὐτῆς καί τὴν ὑπαρξίν. Ἐρχόμενος δὲ ἐν Παλαιστίνῃ συνανεστρέφετο Ἰουδαίοις τε καί Χριστιανοῖς. Ἐθῆράτο δὲ παρ' αὐτῶν τινὰ Γραφικά, καί τὸ πάθος εἶχε τῆς ἐπιληψίας. Καί νοήσασα ἡ τούτου γυνή, σφόδρα ἐλυπεῖτο, ὡς εὐγενῆς οὔσα καί τῷ τοιούτῳ συναφθεῖσα, οὐ μόνον ἀπόρῳ, ἀλλὰ καί ἐπιληπτικῷ. Τροποῦται δὲ θεραπεῦσαι αὐτήν, οὕτω λέγων, ὅτι Ὀπτασίαν τινὰ ἀγγέλου λεγομένου Γαβριὴλ θεωρῶ, καί μὴ ὑποφέρων τὴν τούτου θέαν, ὀλιγωρῶ καί πίπτω... Ἐδίδαξε δὲ τοὺς ἑαυτοῦ ὑπηκόους ὅτι ὁ ἀποκτείνων ἐχθρὸν ἢ ἀπὸ ἐχθροῦ ἀποκτεινόμενος, εἰς παράδεισον εἰσέρχεται. Τὸν δὲ παράδεισον σαρκικῆς βρώσεως καί πόσεως καί μίξεως γυναικῶν ἔλεγεν· ποταμὸν τε οἴνου καί μέλιτος καί γάλακτος, καί γυναικῶν οὐ τῶν παρουσῶν, ἀλλ' ἄλλων, καί τὴν μίξιν πολυχρόνιον εἶναι, καί διαρκῆ τὴν ἡδονήν».

Ὁ Ἡράκλειος, στὶς μέρες του, δὲ μπορούσε νὰ πάρει στὰ σοβαρὰ ἕναν τέτοιο προφήτη. Τὶς διαπραγματεύσεις καί τὶς προστριβές μαζί του τὶς ἐθεώρησε σὰν ἕνα ἱστορικὸ πάρεργο.

Οἱ Ἰσαυροὶ κατάφεραν ν' ἀντιμετωπίσουν τὸν κίνδυνο τῶν Ἀράβων πού, μεθυσμένοι ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ Μωάμεθ, ἔφθασαν ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ὡς τὶς Ἰνδίες, κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη ὡς τὶς στήλες τοῦ Ἡρακλέους. Ἐνῶ, ὅμως, ὁ κίνδυνος αὐτὸς μειώθηκε προσωρινά, πρόβαλαν κίνδυνοι ἄλλοι, πρόβαλε προπάντων τὸ φοβερὸ κῦμα τῶν Βουλγάρων πού στὸ τέλος ἔφθασε κι' ὡς αὐτὴ τὴν Πάτρα. Ὅπως καί νᾶχει, ὅμως, τὸ πρᾶγμα, ἡ αὐτοκρατορία — καί πρὶν ἀπὸ τὴ Μακεδονικὴ δυναστεία — ἔμεινε μεγάλη καί σεβαστὴ. Τόσο μεγάλος ἦταν ὁ σεβασμὸς πού ἐξακολουθοῦσε νὰ ἐμπνέει, ὥστε ὁ Καρλομάγνος, ὁ βασιλεὺς τῶν Φράγκων, ἀφοῦ ἔβαλε στὸ ἔτος 800 τὸν Πάπα Λέοντα τὸν τρίτο νὰ τὸν στέψει Ρωμαῖον αὐτοκράτορα, καί νὰ τὸν κρίσει «ἐλαίῳ ἀπὸ κεφαλῆς ἕως ποδῶν», ζήτησε γυναῖκα του τὴν Εἰρήνη τὴν Ἀθηναία, ἀδιαφορώντας ἄν, γιά ν' αὐτοκρατορήσει μόνη, εἶχε τυφλώσει τὸ γιό της τὸν Κωνσταντῖνο. Ὁ μακάριος Θεοφάνης, πού ζοῦσε τὶς μέρες ἐκεῖνες, γράφει: «Ἐφθασαν δὲ καί οἱ ἀποσταλέντες παρὰ Καρούλου ἀποκρισάριοι

καὶ τοῦ πάπα Λέοντος πρὸς Εἰρήνην, αἰτούμενοι ζευχθῆναι αὐτὴν τῷ Καρούλῳ πρὸς γάμον, καὶ ἐνῶσαι τὰ ἔῴα καὶ τὰ ἐσπέρια». Καὶ ἡ Εἰρήνη κολακεύθηκε κ' ἦταν πρόθυμη νὰ δεχθῆι, ἀλλὰ τὴν ἐμπόδισαν οἱ σύμβουλοί της.

Στὶς τελευταῖες μέρες τοῦ Βουλγαροκτόνου, ἡ αὐτοκρατορία σκέπαζε πάλι μὲ τὴν ἐπιβλητικὴ καὶ προστατευτικὴ σκιά της ἕνα τεράστιο τμῆμα τῆς γῆς. Ἡ Αἴγυπτος, ἡ Λιβύη, ἡ Μαυριτανία, ἡ Ἰβηρικὴ Χερσόνησος, ἡ Γαλλία, καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Ἰταλίας εἶχαν, βέβαια, χαθεῖ γιὰ πάντα. Ὡστόσο, τὸ κράτος, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν Ἰστρο καὶ κλείνοντας μέσα του ὀλόκληρη τὴ Δαλματία, ἔφθανε ὡς τὴ Θεοδοσιούπολη, ἄγγιζε ἔτσι τὸν Καύκασο, καὶ κατέβαινε ὡς τὴν Ἀντιόχεια. Καὶ τὸ σφιχτοδεμένο αὐτὸ σῶμα τῆς αὐτοκρατορίας τὸ συμπλήρωναν, ἔστω καὶ μὲ συμβολικὸ μονάχα τρόπο, δυὸ κομμάτια βαρεῖα ἀπὸ ἀκριβῆς ἀναμνήσεις, ἕνα κομμάτι στὴ νότια Ἰταλία μὲ κέντρο τὸν Τάραντα, κ' ἕνα ἄλλο στὴ θρυλικὴ Χερσῶνα τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Τρεῖς μεγάλοι στρατιῶτες, ποὺ ἐβασίλευσαν ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλον, κατάφεραν νὰ ξαναδώσουν στὸ κράτος τὴν ἔκταση καὶ τὴ δύναμη αὐτή. Ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἔφερε πάλι στοὺς κόλπους τῆς αὐτοκρατορίας, ἀνακόποντας τὴν πειρατικὴ καὶ ἠπειρωτικὴ προώθηση τῶν Ἀράβων, τὴν Κρήτη, τὴν Κύπρο, τὴν Κιλικία καὶ τὴν Ἀντιόχεια. Ἐκατὸν πενήντα περίπου χρόνια ἦταν ἡ Κρήτη στὰ χέρια τῶν Σαρακηνῶν. Καὶ τὰ βουνὰ τοῦ Ταύρου, μὲ τὴν πατρίδα τοῦ ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν πίσω τους, ἦταν ἕνα φοβερὸ τεῖχος ποὺ ἑκατοντάδες χρόνια εἶχε καταστήσει γιὰ τοὺς αὐτοκράτορες ἕνα μοιραῖο καὶ ἀξεπέραστο σύνορο. Ὅσο γιὰ τὸν Ἰωάννη Τσιμισκῆ, αὐτὸς ἐδάμασε τοὺς Ρώσους ποὺ διεκδικοῦσαν τὴν ἴδια τὴν Κωνσταντινούπολη, ἀπελευθέρωσε ἔτσι τοὺς Βουλγάρους (ἐντάσσοντάς τους στὴν αὐτοκρατορία), προχώρησε καὶ πρὸς τὸ Νότο συμπληρώνοντας τὰ χτυπήματα τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ ἔφθασε ὡς τὴ Ναζαρέτ.

Κ' οἱ δυὸ τους, ὁ Νικηφόρος καὶ ὁ Ἰωάννης, βρῆκαν στὸ πρόσωπο Λέοντος τοῦ Διακόνου τὸν ἱστορικὸ πού, ἐμπνευσμένος ἀπὸ ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ πρότυπα, ἀφηγήθηκε καλὰ τὰ ἔργα καὶ τὶς ἡμέρες τους. Ὁ Λέων εἶδε ἀπὸ κοντὰ καὶ τοὺς δυό. Ὅσα περιγράφει τὰ εἶδε ὁ ἴδιος — «εἶπερ ὀφθαλμοὶ ὧτων πιστότεροι, καθ' Ἡρόδοτον» — ἢ τὰ ἐξακρίβωσε ἀναζητώντας μὲ μεγάλη ἐπιμέλεια τὴν ἀλήθεια («φασὶ γὰρ καὶ οἱ τὸν λόγον σοφοί, ῥητορικῆ μὲν προσήκειν δεινότητα, ποιητικῆ δὲ μυθοποιίαν, τῆ δὲ ἱστορίᾳ ἀλήθειαν»). Ὡστόσο, τὸ θαυμασμὸ του τὸν προκάλεσε περισσότερο ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς καὶ κάπως λιγώτερο ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς. Ὁ Νικηφόρος ἦταν, γιὰ τὸν Λέοντα τὸν Διάκονο, «ἀνὴρ ἀνδρεῖα καὶ σώματος

ρώμη πᾶσαν ἀδηρίτως ὑπερβαίνων τὴν κατ' αὐτὸν γενεάν, ἐμπειρότατός τε καὶ δραστικώτατος τὰ πολέμια, καὶ πρὸς πᾶσαν ἰδέαν πόνων ἀνένδοτος, καὶ σώματος ἀμείλικτος καὶ ἀκολάκευτος ἡδοναῖς· μεγαλόφρων τε καὶ μεγαλοφυῆς τὰ πολιτικά, ἐννομώτατα δικάζων, καὶ νομοθετῶν ἀσφαλῶς...· ἐν δὲ ταῖς εὐχαῖς καὶ ταῖς παννύχοις πρὸς Θεὸν στάσεσιν ἀκαμπτός τε καὶ ἀδαμάντινος, ἀμετεώριστον ἐν ταῖς ὑμνωδίαις τὸν νοῦν συντηρῶν, καὶ πρὸς τὰ μάτια μηδὲν ῥεμβόμενον. Ἐλάττωμα δὲ τοῦτο προσῆπτον οἱ πολλοὶ τῷ ἀνδρὶ, ὅτι τε ἀπαρεγχείρητον ἐβούλετο πρὸς ἀπάντων συντηρεῖσθαι τὴν ἀρετὴν, καὶ μὴ παραχαράττεσθαι τὴν τοῦ δικαίου ἀκρίβειαν».

Ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἦταν, στὰ μάτια Λέοντος τοῦ Διακόνου, ἓνα πρότυπο ἀνθρώπου. Ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς (ὁ Τζιμισκῆς, ὅπως τὸν γράφει) ποῦ, συνεργῶντας στὴ δολοφονία τοῦ φίλου του Νικηφόρου («Ἰωάννης δὲ τὸν πύγωνα τούτου δραξάμενος ἀνηλεῶς ἐτίλλε»), «θεοστυγὲς καὶ ἀνόσιον μῦθος εἰργάσατο», δὲ μπορούσε νὰ σταθεῖ στὰ μάτια Λέοντος τοῦ Διακόνου στὸ ἴδιο ὕψος. Ὡστόσο, κι' αὐτὸν τὸν ἐθαύμαζε καί, ἀφοῦ περιγράφει τὸ ὄραϊο του πρόσωπο, μιλάει γιὰ τὶς ἀρετὲς του μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο: «τὴν δὲ ἡλικίαν βραχὺς τις ἦν, εἰ καὶ στέρνον εὐρὺ καὶ μετάφρενον εἶχε· γιγαντώδης δὲ τούτῳ ἐνῆν ἰσχύς, καὶ ταῖς χερσὶν εὐαγωγία, καὶ ἀλκὴ τις ἀκαταγώνιστος· ἡρωϊκὴ γὰρ αὐτῷ ἀνεκέκρατο, ἀδεῆς τε καὶ ἀκατάπληκτος, ἐν οὕτῳ βραχεῖ σώματι ἀποδεδειγμένη τόλμαν ὑπερφυῆ. Ἐς ὄλην γὰρ ἀντίπαλον φάλαγγα οὐκ ἀπεδειλία μόνος ὀρμῶν... Μεγαλόδωρός τε καὶ φιλοδωρότατος παρὰ πάντας ἦν· οὐδεὶς γὰρ αὐτὸν αἰτησάμενος τῶν ἐλπίδων κενὸς ἀπηλλάττετο. Πᾶσι δὲ φιλαγάθως καὶ ἰλαρῶς ἐφιλανθρωπεύετο, προφητικῶς τὸ ἔλαιον τῆς εὐποιίας κιχρῶν... Ἐλάττωμα δὲ Ἰωάννη τοῦτο προσῆν, ὅτι τε περὶ πότους ἔστιν ὅτε παρὰ τὸ προσῆκον ἐκώμαζε, καὶ περὶ τὰς τοῦ σώματος ἡδονὰς διεπτόητο». Τὸ τελευταῖο αὐτὸ «ἐλάττωμα» εἶναι, ἴσως, ἐκεῖνο ποῦ ἔκανε τὴ φιλήδονη Θεοφανῶ νὰ προτιμήσει τὸν Ἰωάννη Τσιμισκῆ ποῦ ἦταν, ἄλλωστε, σαρανταπέντε τότε ἐτῶν, καὶ νὰ θυσιάσει γιὰ χάρη του τὸν Νικηφόρο Φωκᾶ, ποῦ εἶχε μέσα του μιὰ τάση ἀσκητικὴ καὶ ποῦ εἶχε φθάσει τὰ πενήνταεφτά του χρόνια.

Τὰ μεγάλα πολεμικὰ κατορθώματα τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ τοῦ Ἰωάννου Τσιμισκῆ τὰ θεωροῦσε ὁ δάσκαλός μου συνυφασμένα μὲ τὴν ἐνδοξη οἰκογένεια τῶν Μακεδόνων, γιὰτὶ κ' οἱ δύο τους ἦταν γαμπροὶ τῶν Μακεδόνων καὶ φύλακες τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνήλικου Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου. Ὅταν πέθανε ὁ Τσιμισκῆς, ἦρθε ἡ ὥρα νὰ συνεχίσει τὸ ἔργο τοῦ μεγάλου πατριοῦ του καὶ τοῦ γενναίου θεοῦ του ὁ ὠραιότερος βλαστὸς τῶν Μακεδόνων, ὁ δεύτερος Βασίλειος.